

Boekbesprekingen

Dronkers, J. (ed.) (2011), **Goede bedoelingen in het onderwijs. Kansen en misers**. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Het boekdeel 2011 *Goede bedoelingen in het onderwijs* van *Mens & Maatschappij* heeft als rode draad goedbedoelde maatregelen in het onderwijs die genomen worden tegen bijvoorbeeld segregatie, ongelijkheid of een te strenge selectie. Uit de bijdragen blijkt dat die maatregelen niet altijd de gewenste gevolgen hebben, onder andere door onbedoelde gevolgen, de impact van andere factoren dan die waarop gefocust wordt of de beperkte impact die de maatregelen op zich kunnen hebben. Het valt dan ook te hopen dat onderwijsbeleidsmakers de conclusies van dit boek ter harte nemen en de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek in rekening brengen wanneer ze nieuwe maatregelen uitwerken. Hoewel uiteraard niet alle gevolgen van een maatregel op voorhand ingeschat kunnen worden, laat dit boek in elk geval zien dat het loont om twee keer na te denken vooraleer op basis van als vanzelfsprekend aangenomen waarheden een beleid uit te werken.

De eerste kans/misser is de onderwijsexpansie, die het belang van het opleidingsniveau van de ouders voor de schoolcarrière van de kinderen verminderd zou moeten hebben. Kraaykamp, Tolsma en Wolbers laten echter zien dat het opleidingsniveau inderdaad een kleinere rol is gaan spelen (al is het effect niet verdwenen), maar dat in de plaats daarvan de opleidingsrichting relatief aan belang heeft gewonnen. Ze baseren zich op vijf datasets van de Familie-Enquête Nederlandse Bevolking verzameld tussen 1992 en 2009 met retrospectieve gegevens over herkomst en opleidings- en beroepsloopbaan van de respondenten en hun partners. Uit de analyses blijkt dat steeds meer de opleidingsrichting van de ouders het opleidingsniveau en de opleidingsrichting van de kinderen bepaalt. Niet alleen volgen kinderen relatief vaker dezelfde opleidingsrichting als hun ouders, maar als je ouders de 'juiste' richting volgden, behaal je zelf ook een hoger niveau.

Vervolgens vinden we bij Van der Velden een simulatie van het effect van onderwijsdiploma's op arbeidsproductiviteit. Het probleem met simulaties is altijd

dat de effecten die je veronderstelt en in je model steekt, ook in de resultaten naar voren komen. Toch geeft dit theoretische model een interessante conclusie, namelijk dat de negatieve effecten die selectie in het onderwijs kan hebben veel kleiner zijn dan de effecten van het al dan niet flexibel zijn van de arbeidsmarkt en -organisatie. Het is met andere woorden vooral de manier waarop arbeid wordt georganiseerd die bepalend is voor de productiviteit van werknemers. Banen die ingevuld worden op basis van de competenties van de werknemer in plaats van op basis van een match tussen vereiste en op basis van het diploma verwachte competenties, vertonen een betere productiviteit, zelfs als de selectie in het onderwijs betrouwbaar is. Het is dus niet aan het onderwijs dat een eventuele mismatch in competenties verweten kan worden.

Dan volgen vijf bijdragen die etniciteit centraal stellen. Blijkbaar is dit een domein waarop beleid nogal eens onbedoelde gevolgen heeft, hetzij door verkeerde vooronderstellingen hetzij door een gebrek aan kennis van de mechanismen die van belang zijn voor prestaties en welbevinden in het onderwijs. Natuurlijk is het ook een gevoelig onderwerp, wat het des te noodzakelijker maakt om te kunnen beschikken over geobjectiveerde onderzoeksresultaten.

De Valk en Baysu vergelijken de schoolcarrières van allochtone en autochtone jongvolwassenen in vijf steden in drie landen (België, Zweden en Oostenrijk). Zij gebruiken daarvoor gegevens van de studie *The Integration of the European Second Generation (TIES)*, die in 2007/2008 retrospectief de volledige schoolcarrière van de respondenten in kaart bracht. Dit laat toe om niet op één punt te focussen (bv. het hoogst behaalde diploma), maar zich te richten op de sequenties in de schoolcarrière en de individuele trajecten vervolgens te clusteren en het belang van humaan en sociaal kapitaal voor elk van de clusters na te gaan. Autochtonen blijken beter hun weg te vinden in het onderwijs maar allochtonen vinden wel *een* weg, tenminste als het onderwijssysteem niet te rigide is (dus meer trajecten toelaat). Omgekeerd, hoe vroeger stratificatie en selectie plaatsvindt, hoe vroeger de ongelijkheid vastligt. Zowel sterke sociale banden (bv. rolmodellen in de familie) als zwakke banden (bv. ondersteuning door leerkrachten) blijken van belang voor de kennis van de routes die mogelijk zijn in het onderwijs.

Sykes, Kuyper en Musterd stellen zich de vraag of segregatie in het onderwijs en segregatie in buurten een afzonderlijk effect hebben op ongelijkheid in schoolprestaties van etnische en sociale groepen. Een longitudinaal onderzoek naar achtergrondkenmerken en schoolresultaten van leerlingen in de eerste klassen van het voortgezet onderwijs (*Voortgezet Onderwijs Cohort Leerlingen 1999*) en CBS-gegevens over buurten vormden de basis voor een multilevelanalyse met scores op een gestandaardiseerde toets als onafhankelijke variabele. De samenstelling van de school en van de buurt blijken echter maar weinig van de ongelijkheid in prestaties tussen etnische en sociale groepen te kunnen verklaren. Segregatie proberen terug te dringen in buurten of op school zal volgens de

auteurs op zich dus weinig resultaten sorteren, als dat niet kadert in een breder maatschappelijk beleid.

Naast het effect van etnische samenstelling van scholen op schoolprestaties kan die samenstelling ook een impact hebben op niet-cognitieve aspecten zoals verbondenheid met vrienden, met leerkrachten en met de school. Demanet, Agirdag en Van Houtte onderzoeken dit aan de hand van het Vlaams Leerlingen Onderzoek (VLO) waarbij zowel scholen, leerkrachten als leerlingen bevraagd werden in 2004/2005. De multilevelanalyse toont dat autochtonen zich minder verbonden voelen met hun vrienden en met de school in scholen met een hoge etnische concentratie en heterogeniteit, maar dat dit vooral te wijten is aan de sociaaleconomische positie van die scholen. De verbondenheid van autochtonen met de leerkrachten is dan weer groter, maar gecontroleerd voor onderwijsvorm valt voor alle vormen van verbondenheid het effect van etnische en sociaaleconomische compositie weg. Voor allochtone leerlingen doet zich geen van de effecten voor. Ook hier wordt dus overtuigend aangetoond dat niet de etnische samenstelling van de school ertoe doet, maar veeleer de sociaaleconomische positie en meer nog de onderwijsvormen.

Als test van dezelfde theorie die Demanet, Agirdag en Van Houtte onderzoeken, namelijk de constricttheorie van Putnam, concentreert Janmaat zich op de band tussen etnische diversiteit van scholen en de houding ten aanzien van immigranten. Uit de Civic Education Study uit 1999 haalt hij gegevens over burgerschapsattitudes van veertienjarige leerlingen in Engeland, Zweden en Duitsland. Hij komt tot de ietwat verontrustende vaststelling dat op het eerste gezicht diversiteit in de klas weliswaar verdraagzaamheid bevordert, maar dat er tegelijk een sterk negatief verband is tussen de burgerschapscompetenties van allochtonen en de verdraagzaamheid van autochtonen. Of anders gezegd, zolang allochtonen achtergesteld zijn, zijn autochtonen bereid hen te 'tolereren', maar ze mogen zich vooral niet emanciperen... Zoals Janmaat zelf aangeeft, is dit een conclusie die zeker verder onderzocht moet worden met recentere en longitudinale gegevens.

Maestri onderzocht het effect van etnische diversiteit op schoolprestaties in het basisonderwijs in Nederland (PRIMA-gegevens verzameld tussen 1994 en 2004). Etnische diversiteit, zo stelt ze vast, is positief voor de schoolcijfers en vooral taalvaardigheid, maar is negatief voor de sociale integratie van leerlingen op scholen. Hoewel de vrije schoolkeuze verhindert dat aan de etnische concentratie in scholen gesleuteld wordt, kan ingrijpen in de etnische diversiteit dus wel effect sorteren. Voor autochtone leerlingen zijn er geen gevolgen voor hun schoolprestaties, terwijl etnische minderheidsgroepen voordeel halen uit een grotere diversiteit.

Het effect van schoolcompositie is ook in de laatste bijdrage in dit boek de centrale onderzoeksvraag, maar dan met betrekking tot het percentage eenouderge-

zinnen per school. De Lange, Dronkers en Wolbers gaan na of PISA-resultaten (2000 en 2003) verschillen voor leerlingen naar gelang van hun eigen gezins-situatie, het percentage eenoudergezinnen in de school en datzelfde percentage per land. Een multilevelanalyse voor 25 landen geeft aan dat er een zelfstandig effect optreedt van het percentage leerlingen uit eenoudergezinnen per school op de prestaties van leerlingen. Dit effect treedt op voor alle leerlingen, al is het wel groter voor leerlingen met een alleenstaande moeder. Een landeneffect daarentegen wordt niet gevonden, net zomin als een effect van een tekort aan gekwalificeerde leraren en een hogere leerling-stafratio. Echtscheiding heeft met andere woorden gevolgen die niet kunnen wegverklaard worden door andere factoren en die ruimer gaan dan het effect op het gezin zelf.

Dit overzicht van kansen en missers slaagt erin om aan de hand van grootschalig onderzoek en meerlagige analyses duidelijk te maken dat complexe modellen noodzakelijk zijn om de complexiteit van de onderwijsrealiteit te kunnen vatten. Het toont daarmee een vruchtbare weg om in de onderwijssociologie te bewandelen. Nog krachtiger zou het zijn als de grote datasets sneller tot resultaten zouden leiden en als de verklaringen die gepresenteerd worden voor de gevonden verbanden vaker longitudinaal opgevolgd zouden worden of zouden gecomplementeerd worden met kleinschaliger maar frequenter onderzoek. In afwachting daarvan geeft dit boek echter een mooie staalkaart van waar het in de onderwijssociologie momenteel om draait.

Kurt De Wit

Dienst Onderwijsbeleid, KU Leuven

Mertens, P. (2011), **Hoe durven ze? De euro, de crisis en de grote hold-up**. Antwerpen: EPO.

Hoe durven ze? De euro, de crisis en de grote hold-up, geschreven door de voorzitter van de radicaal-linkse, Belgische Partij Van De Arbeid (PVDA), met de hulp van de studiedienst en een woord vooraf van schrijver Dimitri Verhulst, staat al wekenlang op één in de lijst met best verkochte boeken. Ondertussen is Peter Mertens niet meer uit de mediadebatten weg te slaan. Hij is niet alleen de meest succesvolle politiek auteur van het moment, maar ook een licentiaat sociologie die in 1994 afstudeerde met een thesis over de *Belgische vakverenigingen, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog*. Met *Hoe durven ze?* is Peter Mertens niet aan zijn proefstuk toe. Eerder schreef hij al, samen met Herwig Lerouge, *Het fascisme gisteren en vandaag* (EPO, 2000), *De arbeidersklasse in het tijdperk van de multinationals* (EPO, 2005) en *Op Mensenmaat – Stof voor een socialisme zonder blauwe plekken* (EPO, 2009). Deze boeken bleven echter meer in de marge van de radicale Belgische linkerkant. *Hoe durven ze?* is dan ook een onverwachte

bestseller van een partij die tot nu toe weinig electorale potten brak. Is het boek van de meest gelezen socioloog van België echter ook de moeite waard om door sociologen gelezen te worden?

Het boek bestaat uit zestien hoofdstukken, onderverdeeld in vijf delen, die afzonderlijk van elkaar te lezen zijn, maar wel een coherent verhaal vertellen. Doorheen het boek weerklinkt de idee dat de crisis geen natuurwet is, maar inherent is aan het kapitalisme, waarbij een elite profiteert en beslist en de rekening tracht door te schuiven naar de arbeidersklasse. In het eerste deel beschrijft hij de effecten en oorzaken van de crisis voor de Belgische context. De 50 grootste ondernemingen van België betalen met behulp van fiscale spits-technologieën, gemiddeld slechts 1,04 % aan vennootschapsbelastingen op hun winsten, terwijl de laatste decennia de inkomsten uit kapitaal verveelvoudigd zijn en ook de personenbelasting stelselmatig minder progressief is geworden. Hij mengt zich in het pensioendebat en verzet zich tegen de tot treurnis toe herhaalde stelling 'dat we allemaal langer zullen moeten werken, omdat we nu eenmaal met z'n allen ouder worden'. Het pensioendebat is immers geen technische kwestie maar een maatschappijdebat over rechtvaardigheid. Het pensioendebat is geen onderdeel van een generatiestrijd maar van de klassenstrijd en het brugpensioen is volgens hem een compensatie voor de grootste discriminatie die er inzake pensioenen bestaat: de sociale ongelijkheid in levensverwachting en vooral aantal jaren in goede gezondheid. Daarom is een repartitiesysteem meer geschikt en dienen we ons te verzetten tegen elke stap in de richting van een kapitalisatiesysteem voor de financiering van de pensioenen. Om dit te financieren pleit Peter Mertens voor een miljonairstaks, de creatie van extra overheidsbanen, een aanpak van de fiscale fraude en de stelselmatige verlaging van de socialezekerheidsbijdragen via allerlei extralegale betalingen. In hoofdstuk 4 bestempelt hij ook de bankenhervorming als een maat voor niets en pleit hij voor een publieke bankensector.

In deel 2 verlegt hij zijn blik naar Europa, waar volgens hem de crisis gebruikt wordt door de elite om de staat eindelijk volledig op neoliberale leest te schoeien. De Duitse exportboom met zijn flexibele arbeidsmarkt en lagelonenpolitiek, heeft geleid tot een enorme stijging van de armoede in Duitsland, waardoor het aantal 'working poor' steeg, en is volgens Mertens ook mee verantwoordelijk voor de groeiende schuldenberg in de zogenaamde PIGS-landen (Portugal, Italië, Griekenland, Spanje). Met heldere argumenten toont hij aan dat er in Griekenland niet te weinig gewerkt werd, te veel ambtenaren waren, te hoge lonen werden betaald of een uitgebreidere sociale zekerheid was, in vergelijking met de overige Europese lidstaten. Het was de heersende elite, die een systeem van cliëntisme opzette, nauwelijks belastingen betaalde en haar winsten zag verveelvoudigen en met de hulp van Goldman Sachs creatief omsprong met de begrotingscijfers om tot de eurozone te mogen horen, die boven haar stand leefde en de crisis veroorzaakte. De eurocrisis wordt in een breder, historisch perspectief geplaatst en doet denken aan heel wat eerdere crisissen in ontwikkelingslanden, waarna het IMF deze landen op neoliberale leest her-

schoeide in ruil voor schuldverlichting. Meer Europa staat voor Mertens gelijk aan meer slagkracht voor de economische elites om een neoliberaal beleid te voeren en de democratie terug te dringen door controle af te staan aan niet verkozen technocraten. De sectie over Europa is het interessantst, maar bezit tegelijkertijd ook enkele denkfouten of onwaarheden, los van zijn normatieve kritieken op het rechtse Europese beleid of het gebrek aan democratie binnen de Europese instellingen. Zijn assumptie dat de Europese Unie een zuiver neoliberaal project is dat de democratie en de welvaartstaat ondergraaft, is veel te kort door de bocht. Het klopt ten eerste niet dat de Europese Commissie niet aan herverdeling doet, of dat er geen “hulp- en compensatiemechanismen zijn om landen vooruit te trekken, op het vlak van de infrastructuur en de ontwikkeling v/d eigen industrieën”. Hij vergeet hier zomaar even de enorme miljarden van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, de Fondsen van Regionale Ontwikkeling, het Europees Sociaal Fonds, enz. , waarvan ook de mediterrane landen hebben geprofiteerd. Deze landen zijn immers allemaal netto-ontvangers van de EU. Het Europese beleid impliceert geen automatische ‘*race to the bottom*’ qua regulering, het Europees milieubeleid is hiervan het bewijs, maar ook bijvoorbeeld de recente uitbreiding van het ouderschapsverlof, zeer tegen de zin van de werkgeversorganisaties. Men kan vinden dat dit veel of te weinig is en dat de EU te veel de neoliberale richting uitgaat, maar het is zeer twijfelachtig of deze landen en hun sociale zekerheid zo veel beter af waren geweest buiten de EU of als ze een meer protectionistische economische politiek hadden gevoerd. Het beleid van de Commissie wordt gesteund door de nationale regeringen en voor de meeste wetgeving (zoals de strengere begrotingsregels) is een meerderheid binnen het Europees Parlement nodig. De houding van de eurosceptici, waaronder Europees radicaal-links, lijkt soms te getuigen van een cirkelredenering. Ze trachten enerzijds te verhinderen dat er stappen vooruit worden gezet in de verdere integratie of democratisering van de EU en tegelijkertijd verwijten ze de EU niet democratisch te zijn. Deze kritiek impliceert geen verdediging van het Europese *status quo* of beleid, maar een terugplooiën op de natiestaat kan geen links antwoord op de crisis zijn.

In het derde deel valt Mertens de rechtse ideologen van het neoliberalisme en het (neo)conservatisme aan. De opkomst van het neoliberalisme wordt net als in *De utopie van de vrije markt* (Lemniscaat, 2010) van Hans Achterhuis, nogal gemakkelijk herleid tot figuren als Ayn Rand en de economen van de Chicago School. Het conservatisme van Burke wordt tevens te simplistisch gereduceerd tot “de vrijheid om altijd ja te knikken”. Het was interessanter geweest indien hij de kritiek van Burke op revoluties had besproken. Het zou tegelijkertijd een goed ogenblik zijn geweest voor de PVDA om definitief af te rekenen met haar maoïstische verleden. Overtuigender is dan wel zijn kritiek op de antisociologie van gevangenispsycholoog en N-VA-goeroe, Theodore Dalrymple, die aan de hand van persoonlijke anekdotes alle sociale problemen individualiseert en het belang van omgevingsfactoren afdoet als linkse ideologie.

In het vierde deel van het boek wordt de opkomst van het nationalisme besproken, dat wordt gezien als het gevolg van de crisis van het kapitalisme en de ondemocratische concurrentiepolitiek van de Europese Unie. Tegelijkertijd wil hij ook niet kiezen voor een alternatief belgicisme of eurofilie, maar geeft hij een linkse invulling van de identiteit als alternatief op het etnisch en burgerlijk nationalisme. Met zijn haast louter economische verklaring voor de opkomst van het nationalisme, gaat hij echter voorbij aan het bestaan van 'links' nationalisme in Schotland en Catalonië of de rol van de linkerzijde in de Vlaamse ontvoogdingsstrijd tot aan WO II.

In het vijfde en laatste deel stelt Mertens nog eens duidelijk dat de crisis ons voor een maatschappijdebat stelt, dat het kapitalisme een aantal inherente systeemfouten bezit die leiden tot crisis, normvervaging en oorlog, en dat het debat geopend moet worden over een alternatief, dat in het boek het 'socialisme 2.0' genoemd wordt. In dit boek en in zijn vorige boek *Op Mensenmaat* (EPO, 2009) geeft hij enkele concrete aanzetten en richtingen, maar erkent hij tegelijkertijd, in een vlag van eerlijkheid die zeldzaam is voor politici, dat deze maatregelen geen wondermiddelen zijn die alle ongelijkheden kunnen uitschakelen of dé afrit uit de crisis kunnen betekenen. Ze tonen wel aan dat er wel degelijk een alternatief is voor de 'modernisering' van de welvaartsstaat en de bezuinigingspolitiek van de laatste 30 jaar. "Sommige mensen noemen dat dromen. Uiteraard is zich inbeelden van wat nog niet is, een vorm van dromen. Ik probeer slechts een voorzet te geven tot debat, de poorten van het pragmatisme open te breken."

Het is in het breken van het pragmatisme en het politiseren dat Peter Mertens met grote onderscheiding slaagt. Zijn taal is rijk en vurig maar tegelijkertijd zijn zijn betoog en woordkeuze zo helder en duidelijk dat het boek toegankelijk en leerrijk is voor zowel de universiteitsprofessor als de stakende syndicalist. Het boek is geen vernieuwende sociologische analyse of academisch werkstuk, daarvoor zijn er te weinig nuances en wordt er nogal creatief omgesprongen met citaten en voetnoten. Hij onderbouwt zijn boek vooral met voetnoten en citaten uit secundaire bronnen. Ook het taalgebruik is zeer polemisch en staat ver van het academisch jargon met neologismen als: Maastrichtboys, poenslurpers, zoetwatersocialisten en portefeuillepolitiekers. Het is een politiek boek, pamflet zou te oneerbiedwaardig klinken, dat duidelijke politieke keuzes maakt en zich niet verschuilt haar achter wetenschappelijke argumenten of 'de markten'.

Desalniettemin komen er in het boek heel wat sociologische onderwerpen zoals ongelijkheid, stratificatie, arbeid, identiteit, macht, sociale verandering, de welvaartsstaat en individualisering aan bod. Mertens is zijn sociologische verbeelding zeker niet verleerd. Hij verbindt individuele problemen continu met sociale relaties en verliest nooit de sociale structuur uit het oog. Het boek deed wel vaker denken aan Charles Wright Mills. Zijn beschrijving van de verstrengeling van economische, politieke en militaire belangen in de Europese Unie doet denken

aan diens *Power Elite* (Oxford University Press, 1956). Beide auteurs hechten ook heel veel belang aan klasse om conflicten in de samenleving te begrijpen en zij hanteren het marxisme op een niet-dogmatische wijze.

Het boek is een aanrader voor elke socioloog die op zoek is naar een degelijke, linkse analyse van de crisis, de heersende ideologie en de opkomst van het nationalisme. Het is een ‘*aux armes*’ aan het leger sociologen dat jaar na jaar armoederapporten schrijft over de toenemende ongelijkheid en de problemen in de sociale zekerheid, noestig beleidsaanbevelingen schrijft en keer op keer te horen krijgt dat ‘er geen geld is’. Het is een boek voor alle sociologen die zich vragen stellen bij het toenemende marktdenken in de universitaire sfeer en niet akkoord gaan met de stelling van een bepaalde rector van een katholieke Leuvense universiteit die vindt dat onproductieve opleidingen als sociologie gerust een stuk duurder mogen worden. Om Marx in zijn *Stellingen over Feuerbach* te parafraseren: “*de sociologen hebben de wereld slechts verschillend geïnterpreteerd; het komt erop aan haar te veranderen*”.

Yves Pepermans

Communicatiewetenschappen, Universiteit Antwerpen

Mortelmans, D., Pasteels, I., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J. & C. Van Peer (eds.) (2011), **Scheiding in Vlaanderen**. Leuven: Acco.

Surveyonderzoek lijdt onder de toenemende kosten voor interviews. Grote dataverzamelingen zijn schaars geworden, wat als negatief bijeffect heeft dat specifieke groepen in de populatie steeds moeilijker te onderzoeken zijn. De studie ‘Scheiding in Vlaanderen’ (SiV) vormt hierop een uitzondering. 4659 ex-partners en een vergelijkingsgroep van 1811 gehuwde partners werden in 2009 in Vlaanderen bevraagd over hun huwelijk en de eventuele echtscheiding. Daar bleef het niet bij; in het multi-actor design van de SiV-studie werd ook een ouder van elke (ex-)partner (N = 2203), een inwonend, gezamenlijk eigen kind (N = 1257), een niet-inwonend gezamenlijk eigen kind (N = 325) en de eventuele nieuwe partner van de gescheiden partners ondervraagd (N = 1855). In totaal werden bijna 27.000 personen uitgenodigd voor een interview (!).

Deze voor België, en ook Europa, unieke dataverzameling, biedt niet alleen de mogelijkheid het proces van echtscheiding en de gevolgen ervan (voor verschillende cohorten) in kaart te brengen, maar ook de mogelijkheid echtscheiding vanuit het perspectief van verschillende actoren te bekijken. Het gelijknamige boek *Scheiding in Vlaanderen* dat in 2011 verscheen, bevat de eerste resultaten van empirische analyses op het SiV-bestand, vult daarmee een leemte op in de wetenschappelijke literatuur over scheiding in Vlaanderen en komt tegemoet aan

de maatschappelijke behoefte aan kennis rond de vaak als ernstig aangenomen gevolgen van echtscheiding. Het boek is breed van opzet. Het behandelt, naast de dataverzameling, de maatschappelijke evolutie van echtscheiding en de invloed van wetgeving, de verandering in echtscheidingswetgeving en de duur van het juridische proces bij gescheiden personen, de persoonlijke beleving van een scheiding, de verblijfsregeling van kinderen, de relatie tussen ex-partners en tussen ex-partners en kinderen, de financiële en arbeidsmarktgevolgen van echtscheiding, de fertiliteit, de gevolgen voor de schoolresultaten en het welzijn van kinderen, het welzijn van de (ex-)partners, het gebruik van zorg, de gevolgen voor sociale relaties, de steun van netwerken, en ten slotte de kinderopvang als vorm van steun na scheiding.

Het boek is toegankelijk geschreven voor een breed publiek, gebruikmakend van veelal beschrijvende statistiek. We treffen geen scheidingseffecten aan in moeilijk te begrijpen multivariate, longitudinale analyses, maar verschillen tussen gescheidenen en gehuwden op één tijdstip, soms wel en soms niet uitgesplitst naar relevante achtergrondkenmerken. Dat heeft zijn voordelen vanwege begrijpelijkheid (voor hopelijk de beleidsmakers en professionals in het veld), maar ook zijn nadelen.

Zo leren we bijvoorbeeld dat jongens uit niet-intacte gezinnen vaker aan ADHD en dyslexie lijden en vaker antisociaal gedrag vertonen als vandalisme, dealen en persoonlijk geweld dan jongens uit intacte gezinnen. Deze verschillen tussen kinderen uit intacte en niet-intacte gezinnen lijken het gevolg te zijn van echtscheiding, maar dit hoeft niet. De verschillen zouden ook kunnen berusten op een kenmerk waarnaar niet is uitgesplitst; de opleiding van de ouders. Dyslexie, ADHD en antisociaal gedrag komt vaker voor onder kinderen van laag dan hoog opgeleide ouders en daarnaast is bekend dat (tegenwoordig) lager opgeleide ouders vaker scheiden. Sommige hoofdstukken onderkennen zulke belangrijke uitsplitsingen wel (bijvoorbeeld een eerder hoofdstuk over de lagere schoolprestaties van kinderen van gescheiden ouders), maar andere hoofdstukken niet. De hoofdstukken zijn daardoor niet altijd wetenschappelijk aan de maat. Dat is uiteindelijk ook voor beleidsmakers een gemis omdat, als niet bepaald kan worden of het de scheiding is of de opleiding, beleid niet effectief kan zijn. Ook tijdsissues spelen een mogelijk storende rol in de empirische analyses. Bij terugblik van respondenten op de scheiding kan de mening over de scheiding zijn veranderd; uitspraken over causaliteit zijn soms ook problematisch (leidt scheiding tot minder welzijn, of was het mindere welzijn een oorzaak van de scheiding?), en kunnen niet worden beslecht met de cross-sectieopzet.

Toch biedt het boek ook heel veel zinnige, nieuwe inzichten. Zo komen we erachter dat de vroegere timing van levensgebeurtenissen van gescheiden personen zoals het ouderlijk huis verlaten, het gaan samenwonen en het huwen veel eerder een consequentie is van de vroegere leeftijd waarop men de school verlaat, vergeleken met niet-gescheiden personen; dit schooleffect blijft na-ijlen. De voor

scheidingsonderzoek unieke cohortvergelijking (de N is groot genoeg), laat zien dat de tijdsduur van het juridische proces is verkort door de soepeler juridische wetgeving, maar dat de totale duur van het scheidingsproces maar weinig afneemt; waarschijnlijk omdat men vanwege het snellere juridische proces zaken buiten de rechtbank om moet regelen. Ook worden echtscheidingen over de tijd niet minder conflictueus. 'Zijn' scheiding blijkt niet 'haar' scheiding; de reden voor scheiding 'mijn echtgenoot kreeg een andere relatie' gaat vaak samen met de reden van de ex-partner 'we pasten niet meer bij elkaar'. Vaders die samenwonen met een nieuwe partner hebben een slechtere relatie met hun dochters dan alleenstaande vaders, voor de relatie tussen vaders en zonen blijkt dat niet het geval te zijn. Gescheiden vrouwen beginnen vaak al op achterstand op de arbeidsmarkt als ze scheiden; de nieuwe partner doet de financiële achterstand teniet. Kinderen van gescheiden ouders bereiken niet alleen een gemiddeld lager opleidingsniveau, maar doen er ook langer over en stromen vaker af. Voor gescheiden personen maakt het inkomen wel een verschil voor de levenstevredenheid (een positief effect), maar voor gehuwden niet. Met name alleenstaand gescheidenen maken gebruik van professionele zorg, niet zozeer hertrouwers. En ga zo maar door.

Kortom, een must om te lezen voor het in echtscheiding geïnteresseerde publiek, professionals in het veld, beleidsmakers en wetenschappers. De multi-actoropzet en retrospectieve bevraging beloven nog vele hoogstaande wetenschappelijke artikelen.

Wilfred Uunk

Department of Sociology, Tilburg University